

Юридичні науки

УДК 347.97

Чегренець Надія Вікторівна

студентка

*Національної академії державної прикордонної
служби України імені Б. Хмельницького*

Чегренець Надежда Викторовна

студентка

*Национальной академии государственной пограничной
службы Украины имени Богдана Хмельницкого*

Chegrenets Nadiya

Student of the

*National Academy State Border Guard Service of Ukraine
named after B. Khmelnytsky*

Бомбергер Інна Леонідівна

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
теорії та історії держави і права та приватно-правових дисциплін*

*Національна академія державної прикордонної
служби України імені Б. Хмельницького*

Бомбергер Инна Леонидовна

*кандидат юридических наук, доцент кафедры
теории и истории державы и права и частно-правовых дисциплин*

*Национальная академия государственной пограничной
службы Украины имени Богдана Хмельницкого*

Bomberger Inna

*Candidate of Law, Associate Professor of the Department of
Theory and History of State and Law and Private Law Disciplines*

*National Academy State Border Guard Service of Ukraine
named after B. Khmelnytsky*

**ПРОФЕСІЙНИЙ ВІДБІР СУДДІВ ЗА НОВОЮ СУДОВОЮ
РЕФОРМОЮ: КВАЛІФІКАЦІЙНЕ ОЦІНЮВАННЯ СУДДІВ
ПРОФЕСИОНАЛЬНЫЙ ОТБОР СУДЕЙ ПО НОВОЙ СУДЕБНОЙ
РЕФОРМЕ: КВАЛИФИЦИРОВАННАЯ ОЦЕНКА СУДЕЙ
PROFESSIONAL SELECTION OF JUDGES UNDER THE NEW
JUDICIAL REFORM: QUALIFICATION EVALUATION OF JUDGES**

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню кваліфікаційного оцінювання суддів та доведення її актуальності на сьогоднішній час. У статті проводиться порівняння та аналіз Закону України «Про судоустрій і статус суддів» старої та нової редакції, приділяється окрема увага окремим дуже важливим аспектам судової реформи. Розкриваються особливості, позитивні та негативні сторони судової реформи, її відповідність сьогоднішнім реаліям. Викладений власний погляд щодо реформи загалом та кваліфікаційного оцінювання суддів зокрема. Зазначено та проаналізовано враження та прогнози різних осіб на майбутнє щодо проведення даної реформи. Проводиться ознайомлення з новим та одним з ключових органів для суддів – Вищою радою правосуддя та з таким нововведенням, як суддівське досє і іншими новаціями. Також у статті викладено й проаналізовано основні перешкоди на шляху кваліфікаційного оцінювання та вміння суддів ці перешкоди долати. Розкриваються основні аспекти проведення відбору суддів, кваліфікаційного екзамену, співбесіди тощо. Проаналізовані основні етапи проходження кваліфікаційного оцінювання суддями. Зосереджена увага на конкретних критеріях оцінювання суддів. Підтверджується думка щодо «відкриття дверей» молодим спеціалістам на посаду судді.

Обґрунтовані головні повноваження Громадської ради доброчесності, як відносно нового явища в судовій реформі, в сфері оцінювання суддів та її значення для Вищої кваліфікаційної комісії зокрема. Наголошується на необхідності створення нової системи професійного

оцінювання суддів, їх підготовки та перекваліфікації. Здійснюється заклик до регулярного проведення оцінювання суддів. Пропонуються внесення змін до закону «Про судоустрій та статус суддів». Викладений рівень перспективи розвитку реформування суддів, у тому числі й оцінювання їх професійного, етичного, морального та інших рівнів. Наголошується на подальшому аналізі даної проблеми та впровадженні чітких принципів здійснення судової влади.

Ключові слова: суддя, судова реформа, Конституція України, незалежність суддів, кваліфікаційний екзамен, професійний добір, переатестація, підготовка суддів, кваліфікаційне оцінювання, Громадська рада доброчесності, дисциплінарна відповідальність, компетентність, Національна школа суддів, Вища рада правосуддя, професійна етика, критерій доброчесності, декларація про доходи, суддівське дос'є.

Анотація. Данная статья посвящена исследованию квалификационной оценки судей и доведение ее актуальности на сегодняшнее время. В статье проводится сравнение и анализ Закона Украины «О судоустройстве и статусе судей» старой и новой редакции, уделяется особое внимание отдельным очень важным аспектам судебной реформы. Раскрываются особенности, положительные и отрицательные стороны судебной реформы, ее соответствие сегодняшним реалиям. Изложенный собственный взгляд на реформы в целом и квалификационную оценку судей в частности. Указано и проанализировано впечатления и прогнозы различных лиц на будущее относительно проведения данной реформы. Проводится ознакомление с новым и одним из ключевых органов для судей - Высшим советом правосудия и с таким нововведением, как судейское дос'є и другими новшествами. Также в статье изложены и проанализированы основные препятствия на пути квалификационной оценки и умение судей эти препятствия преодолевать. Раскрываются основные аспекты проведения отбора судей, квалификационного экзамена,

собеседования и тому подобное. Проанализированы основные этапы прохождения квалификационной оценки судьями. Сосредоточено внимание на конкретных критериях оценки судей. Подтверждается мнение об «открытии дверей» молодым специалистам на должность судьи. Обоснованы основные полномочия Общественного совета добродетели, как относительно нового явления в судебной реформе, в области оценки судей и ее значение для Высшей квалификационной комиссии в частности. Отмечается необходимость создания новой системы профессиональной оценки судей, их подготовки и переквалификации. Призывается к регулярному проведению оценки судей. Предлагается внесение изменений в закон «О судоустройстве и статусе судей». Изложенный уровень перспективы развития реформирования судей, в том числе и оценки их профессионального, нравственного, морального и других уровней. Отмечается дальнейший анализ данной проблемы и внедрение четких принципов осуществления судебной власти.

Ключевые слова: судья, судебная реформа, Конституция Украины, независимость судей, квалификационный экзамен, профессиональный отбор, переаттестация, подготовка судей, квалификационное оценивание, Общественный совет добродетели, дисциплинарная ответственность, компетентность, Национальная школа судей, Высший совет правосудия, профессиональная этика, критерий добродетели, декларация о доходах, судейское досье.

Summary. This article is devoted to research the qualifying evaluation of judges and prove its relevance in today's time. This article compares and analyzes the Law of Ukraine "On the Judicial System and Status of Judges" of the old and the new version, paid special attention certain very important aspects of judicial reform. Disclosed features, positive and negative aspects of judicial reform its compliance with today's realities. The stated his own opinion on the reform in general and qualifying evaluation of judges in particular. These and

analyzes and forecasts the impression of different people about the future of this reform. A familiarization with the new key and one of the judges - the High Council of Justice and with such innovations as the judicial dossier and other innovations. Also, the article presents and analyzes the main obstacles to qualification assessment and the ability of judges to overcome these obstacles. The basic aspects of the selection of judges qualification exam, interview and more. The basic stages of the qualification evaluation of judges. Focuses on specific evaluation criteria judges. Confirm opinion on the "open door" young professionals as judges. Reasonable major powers of the Public Council of virtue, as a relatively new phenomenon in the judicial reform in the area of evaluation of judges and its importance for the High Qualification Commission in particular. The necessity of creating a new system of professional evaluation of judges, their training and retraining. Calls for regular evaluation of judges. Proposed amendments to the law "On the Judicial System and Status of Judges". The stated level prospects of reform of judges, including the assessment of their professional, ethical, moral and other levels. Emphasized on further analysis of the problem and implement clear principles of judicial power.

Key words: *judge, judicial reform, the Constitution of Ukraine, the independence of judges qualification exam, professional selection, certification, training of judges, qualification assessment, the Public Council of Integrity, Discipline, competence, National School of Judges, the High Council of Justice, professional ethics, the criterion of integrity, declaration of income, judicial dossier.*

Постановка проблеми. Як відомо, на разі в Україні вже була прийнята нова судова реформа. Тому в даній роботі ми будемо говорити про судову гілку влади, в порівнянні до та після даної реформи та запропонуємо свої варіанти вирішення цієї проблеми.

Стаючи суддею, особа звичайно ж наділяється відповідними правами та обов'язками, які, на превеликий жаль, у половині випадків порушуються. Дана особа проходить певну процедуру відбору за її професійними та соціальними якостями, яка закріплена в статті 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Вона складає кваліфікаційний екзамен, тобто проходить усі етапи зайняття посади судді. Першою передумовою того, що рішення майбутнього судді будуть справедливими, є особливі вимоги на зайняття посади, що передбачені ст. 127 Конституції України. Крім того, добір кандидатів на посаду судді здійснюється на конкурсній основі.

Питання кваліфікаційного оцінювання зараз є дуже актуальною саме для населення. Не є новизною, що на разі громадяни мало довіряють суддям та судам через ті чи інші причини. Особливо це стосується тих, які обстоюючи свої права, стикаються з незаконним прийняттям судових рішень, не зважаючи на обов'язок дотримання головних принципів судочинства. У більшості випадків це відбувається, коли конкретна сторона заявляє судді відвід через його непрофесіоналізм, не знання й не розуміння законодавства чи просто на просто відсутність бажання слідувати законодавству. Якщо звичайно це трапляється, то даній стороні не зможе допомогти ніяким чином і відвід судді, так як відтепер судді самі вирішують відвід до самого себе. І слід зауважити, що це зовсім не правильно. Цього права в суддів категорично не повинно бути, адже воно навпаки посилить суддівське свавілля, порушуючи права та інтереси народу.

Тому, актуальність даної теми дослідження вказує на те, що потрібна подальша чітка розробка механізму, якщо можна так сказати, проведення атестації, підготовки суддів; потрібен подальший аналіз даної проблеми та впровадження чітких принципів здійснення судової влади загалом та до того ж встановлення контролю за діяльністю суддів та призначенням їх на посади з відповідним рівнем професіоналізму, кваліфікованості і так далі.

Стан наукового дослідження. Питанням дослідження судової влади у тому чи іншому аспекті присвячені теоретичні положення наукових праць таких учених, як: А.Л. Борко, О.В. Зайчук, Г.А. Кравчук, У.А. Мірінович, Л.М. Москвич, Л.П. Нестерчук, С.В. Нечипорук, С.В. Прилуцький, В.С. Смородинський, М.М. Суховій, О.С. Ткачук, С.Г. Штогун та інші.

Метою статті є дослідити проблему кваліфікаційного оцінювання суддів, порівнявши Закон України «Про судоустрій та статус суддів» старої та нової редакції, довести важливість окремих аспектів судової реформи та запропонувати покращення законодавства щодо даної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Не буде секретом, що 6 років тому, коли почались на території України воєнні дії, багато людей раптово захотіли по звільняти всіх суддів. Варто зауважити, що це безумовно призвело б до призупинення судової влади. І тому з метою вдосконалення судової системи, зміни судової влади, посилення відповідальності не тільки суддів, а й всіх представників суддівського корпусу в цілому, 2 червня 2016 року було прийнято законопроект № 4734 «Про судоустрій і статус суддів», за який проголосувало 281 народний депутат. У законі мало того, що з'явилися нові принципи цивільного судочинства, так ще й кардинально змінилась система створення нових судових органів, внесли суттєві зміни в структуру судів, порядок призначення й власне перевірку під час атестації суддів.

З проведенням нової судової реформи, кардинально змінився не тільки Закон України «Про судоустрій та статус суддів», а й Конституція України. Зміни є дуже великими, практично ніяких старих норм не залишилося.

Для початку слід сказати, що зокрема в статтю 127 Конституції України, порівняно з минулою редакцією, внесено зміни щодо того, що правосуддя здійснюють судді. У визначених законом випадках правосуддя здійснюється за участю присяжних, внесли поправки щодо віку та стажу.

Від тепер, кандидату на посаду судді має бути не менше 30 років (раніше було не менше 25 років), а стаж роботи в галузі права має бути вже не 3, а 5 років. Відмінена норма щодо терміну останнього проживання на території України та на разі народні засідателі вже не беруть участь у правосудді [1].

Як зазначав Андрій Козлов – провідний юридичний радник Проекту DRI (Україна): Зміни до Конституції України в частині правосуддя дозволять відновити довіру громадськості, усунути політичний вплив на суддів, відкрити дорогу кваліфікованим молодим людям, які мають відповідні морально – етичні якості [4].

І це дійсно так. Адже, на нашу думку, саме молоді професіонали зможуть підняти наше становище і вивести нас на новий рівень.

Переходячи до вивчення власне до самої реформи, варто відразу зауважити, що з початком її дії відбулися значні зміни в структурі та організації судової влади. Реформа кардинально змінила всю судову систему. Були прийняті нові закони: «Про судоустрій та статус суддів», «Про Вищу раду правосуддя», два закони щодо виконання судових рішень, повністю змінилась Конституція України в частині правосуддя, впроваджуються в життя новели реформи [1].

Судова реформа викликала дуже великий розголос не тільки серед населення. У процесі проведення аналізу й дослідження її особливостей, було виявлено декілька позитивних моментів та суттєвих недоліків які потребують врегулювання. Зокрема, серед найбільш значних плюсів хотілося б виділити процес виконання практичних завдань суддями, а саме його транслявання в мережі Інтернет, що є дуже гарно для громадян, які зможуть подивитись його й бути в курсі свіжих новин. Також, великим плюсом є те, що подане досье всіх кандидатів, які подолають перший етап кваліфікаційного оцінювання, буде завчасно оприлюднено ВККС з тим, щоб дати можливість громадськості ретельно ознайомитися власне з

інформацією стосовно кандидатів. Не можна й оминати специфіку проведення конкретних перевірок і співбесід тощо.

Однак, на жаль, в процесі судової реформи було допущено й чимало прорахунків. А саме, обмежене право на відеозапис відкритого судового засідання. Суд присяжних, який був запроваджений реформою з одного боку – це дуже гарна новація, тому що це буде одним з кроків покращення довіри громадян до судової гілки влади загалом. Однак, на разі він діє лише в кримінальних справах, де особі загрожує довічне позбавлення волі [3].

На нашу думку, сферу його діяльності варто розширити і не тільки видами справ. А для таких змін перш за все треба спочатку внести зміни в законодавство.

Як відомо, була проведена реорганізація місцевих судів, однак реформою не передбачено жодного оновлення апеляційних судів. Якщо й будуть якісь вакансії, то їх зможуть зайняти лише судді з суддівським стажем мінімум п'ять років. І тому ми вважаємо, що найближчим часом треба провести реорганізацію та переатестацію не тільки судів на місцевому рівні, а й судів вищих інстанцій.

У даному випадку в статті йтиметься мова саме про переатестацію суддів. Отже, згідно зі статтею 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» кандидат спочатку проходить добір який складається аж з 15 етапів та до участі в якому кандидату слід подавати письмову заяву. Після добору кандидат складає відбірковий іспит (стаття 73), подає декларацію, свою та членів своєї родини (стаття 76). Проводиться спеціальна підготовка на посаду судді в Національній школі суддів, складається кваліфікаційний іспит та проводиться конкурс, за яким власне й Президент України за поданням Вищої ради правосуддя призначає безстроково суддею. Тобто, відтепер перевірка й відбір професійних суддів буде жорсткою, тривалою та дуже сподіваємося, що чесною [2].

Порівнявши закон «Про судоустрій та статус суддів» старої та нової редакції, слід зауважити, що великим плюсом є те, що критерії кваліфікаційного оцінювання суддів у новому законі тепер конкретизовані, мають чіткіший зміст, до того ж відіграють важливішу роль та відповідають реальності. Зокрема в частині 2 статті 83 нового закону серед критеріїв оцінювання зазначені: компетентність (професійна, соціальна, особиста тощо); професійна етика та доброчесність. А ось у законі старої редакції в цій же частині 2 статті 83 компетентність розділена на окремі частини; зазначені й такі критерії, як здатність підвищувати свій фаховий рівень і здійснювати правосуддя в суді відповідного рівня [2].

Відтепер головну роль при оцінюванні суддів відіграватиме Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада правосуддя, повноваження яких теж були змінені в питанні атестації суддів.

Також, у порівнянні законів, на разі продовжено термін, протягом якого Вища кваліфікаційна комісія ухвалює рішення про призначення кваліфікаційного оцінювання, а саме до 3 місяців (раніше термін становив до 2 місяців). Введені додаткові положення про факти дисциплінарної відповідальності судді та щодо корупційних дій. Пункт 11 частини 3 статті 85 старого закону скорочено і добавлено новий пункт (пункт 12) про інформацію щодо відповідності судді критерію доброчесності. Також суддівське дос'є доповнене положеннями про результати тестувань щодо відповідності судді кваліфікаційному рівню, щодо декларації своєї та членів родини, щодо висновку Громадської ради доброчесності.

Також, варто зазначити, що не всі судді будуть проходити конкурсний відбір. Йдеться про тих суддів, які були призначені в 2010 році, так як вони проходили лише кваліфікаційне оцінювання, до того ж Президент України всупереч Конституції продовжуватиме виписувати їм посвідчення, що вже говорить про не дотримання конституційного принципу рівності!

Значним недоліком даної судової реформи в аспекті дослідження проблеми відбору суддів, на нашу думку, є те, що переатестація обмежена заходами з перевірки лише діючих суддів. До того ж вплив на подальшу кар'єру судді в разі не проходження переатестації також є досить таки обмеженим. Як наслідок поганого результату може бути лише направлення на підвищення кваліфікації до школи суддів. І лише в разі повторного негативного результату суддю може бути звільнено з посади за порушення присяги. даний відбір безумовно впливає на подальшу кар'єру судді в разі поганого результату переатестації. Варто відразу зауважити, що це не означає, що ті судді, які працювали в судах будуть звільнені, а нові призначені. Усі проходять кваліфікаційне оцінювання і за його результатами хто залишиться працювати, а хто залишиться без роботи. І це, на нашу думку, правильно. Тому що ці дві так би мовити категорії мають конкурувати між собою і з них мають бути відібрані лише кваліфіковані, чесні судді, які зможуть справедливо та ефективно здійснювати судочинство. Судді, які знають та головне розуміють і вміють застосувати на практиці законодавство, які здатні захистити права та свободи громадян і підвищити рівень довіри до себе тощо.

Завдяки реформі законодавцем сформовано нові вимоги до суддів, а саме: можливість обіймати посаду судді від тепер мають не тільки ті, хто працював суддею раніше, а й адвокат, науковці та правозахисники в судах вищих інстанцій. адвокати, вчені, правозахисники, які від тепер матимуть змогу стати суддями, можуть ними стати в апеляційних, вищих спеціалізованих судів, Верховного Суду України без досвіду роботи суддею. Для отримання посади в цих судах їм необхідно мати стаж роботи лише у сфері права [3].

Виникають деякі суперечливі питання і щодо суддівського досьє : яким чином Вища кваліфікаційна комісія зможе отримувати достовірні дані про суддю чи кандидата на посаду судді. Також великий ризик викликає те,

що деякі судді без сумніву, напевно, готують заздалегідь певні «подарунки» за проходження відбору, так як даний відбір безумовно впливає на подальшу кар'єру судді в разі поганого результату переатестації.

Слід сказати про проведення самого процесу оцінювання. Голова Вищої кваліфікаційної комісії Сергій Козьяков говорить, що оцінювання суддів складається з 2 етапів. Перший етап - це іспит, який складається з двох частин: анонімного тесту, коли суддя відповідає на питання, викладає стійку правову позицію Верховного суду України. Того ж дня він має викласти правову позицію щодо одного з рішень Європейського суду з прав людини. При цьому члени комісії перевіряючи якусь конкретну роботу не знають, чію вони перевіряють, на кожній з них є лише штрихкод. Та друга частина – це розв'язання фабули, яке на відміну від тесту вже не є анонімним. При цьому членам комісії не обов'язково щоб суддя розв'язав фабулу правильно, важлива саме логіка викладу його думок. Крім того, звичайно ж беруться до уваги манера спілкування, поведінки, здатність швидко ухвалювати рішення і так далі.

І другий етап оцінювання – це проведення співбесіди членів кваліфікаційної комісії з суддею щодо його досьє, де перевіряються всі дані судді, його роботу, мається на увазі розгляд справ, ухвалення та оскарження його рішень тощо [4].

Але ось щодо досьє, власне в нас виникло питання, яким чином Вища кваліфікаційна комісія зможе отримувати достовірні дані про суддю чи кандидата на посаду судді.

Варто відразу помітити, що згадана вже Громадська рада доброчесності, яка закріплена в статті 87 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» нової редакції також є новим явищем у судовій реформі.

Рада створена для сприяння Вищій кваліфікаційній комісії в формуванні відповідності судді вже згаданим вище критеріям. Вона складатиметься з 20 чоловік, учасниками якої можуть бути представники

правозахисних громадських об'єднань, і науковці - правники, адвокати, навіть журналісти й обираються терміном на два роки [4].

До повноважень Громадської ради доброчесності на разі належать : збір, перевірка та аналіз інформації щодо кандидата на посаду судді; надання Вищій кваліфікаційній комісії інформації щодо нього; за наявності відповідних підстав надання кваліфікаційній комісії висновку про невідповідність кандидата критеріям професійної етики та доброчесності, який додадуть до його досьє; а також вона може делегувати уповноваженого представника для участі в засіданні Вищої кваліфікаційної комісії щодо кваліфікаційного оцінювання кандидата на посаду судді. До того ж Рада має повне право на створення інформаційного порталу, щоб збирати інформацію про професійну етику та доброчесність кандидатів на посаду судді.

Створення Ради доброчесності є неабияким плюсом у новій судовій реформі. Адже за допомогою ради, значно полегшиться робота й Вищої кваліфікаційної комісії, та й до того ж, як зазначалося до ради можуть бути обрані не тільки представники однієї якоїсь категорії професіоналів.

Висновки. Правосуддя й судова реформа – теми, які є на сьогодні одними з найбільш актуальних і важливих в Україні. Тож, судячи з дуже великих змін Конституції України та Закону України «Про судоустрій та статус суддів», можна сказати, що за розбудову судової системи «взялися обома руками». Дуже хочеться вірити, що така праця буде не марною.

Щодо самих же Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, то треба законодавчо врегулювати питання їх утворення, повноважень, структури, тому що на разі в Законі України «Про судоустрій та статус суддів» це не закріплено.

Великі надії покладаються на те, що судова реформа сприятиме зміцненню, оновленню, організації судової влади та здійснення справедливого правосуддя.

Але на разі є багато неоднозначностей, неточностей. Як приклад неоднозначності, можна навести оскарження Головою Верховного Суду України до Конституційного суду України про визнання неконституційним конкурсний відбір суддів, обґрунтовуючи це можливим порушенням принципу рівності, коли ті судді, які пройшли переатестацію отримуватимуть більшу заробітну плату, а ті, хто не пройдуть можуть залишитись без роботи. Але тут же Голова вказує, що братиме участь в конкурсному відборі до нового Верховного Суду. Тобто, він суперечить самому собі. З одного боку подає оскарження, а з іншого має намір пройти переатестацію. Треба ж щоб була визначеність врешті - решт!

Вказані вище проблеми, включаючи й тему нашого дослідження, викликають необхідність створення кардинально нової системи професійного оцінювання суддів, їх підготовки, перекваліфікації. І тільки таким чином можна буде більш – менш урегулювати компетентність суддів, справедливе прийняття ними рішень, що у свою чергу потягне за собою дуже потрібну на сьогодні реалізацію прав, свобод та законних інтересів громадян та звичайно ж посилить довіру населення України до представників суддівської влади.

Звісно ж не можна сказати, що реформування всієї системи судочинства, в тому числі й кваліфікаційного оцінювання суддів вирішить відразу всі проблеми. Гарно буде, якщо оцінювання суддів буде проводитись регулярно. Потрібен тривалий час, щоб досягти того рівня, на який ми прагнемо зараз.

Література

1. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, Ст. 141.
2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 31. Ст. 545.

3. Верховна Рада України. Офіційний веб-портал. URL: <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/6234.html> (дата звернення 16.04.2020 р.).
4. Вісник Асоціації правників України: 7 – 8 (126 – 127) липень – серпень 2016. С. 16.
5. Примаченко Олександра. Голова Вищої квалфікомісії Сергій Козьяков – про найбільш вдалу частину судової реформи і майбутній Верховний суд. URL: <https://racurs.ua/ua/1253-sergiy-kozyakov.html> (дата звернення 16.04.2020 р.)